

**МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ
“КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА У 2001 РОЦІ”
(Лодзь, Польща. 19-22 квітня 2001 р.)**

19-22 квітня 2001 року у м. Лодзь (Польща) на базі Конференційного центру Лодзького університету відбулася репрезентативна міжнародна конференція з проблем когнітивної лінгвістики, цілями якої було, зокрема, об'єднання лінгвістів-когнітологів Східної Європи та заснування Польської асоціації когнітивної лінгвістики як філії Міжнародної асоціації когнітивної лінгвістики (скорочено ICLA). Ініціаторами проведення такої конференції виступили відомі польські вчені із Лодзького університету Барбара Левандовська-Томашчик, Каміла Туревич, Гражина Хабрайська та Іоанна Слосарська.

Конференція у Лодзі зібрала понад 100 учасників із 11 країн світу – Бельгії, Італії, Німеччини, Нової Гвінеї, Польщі, Росії, США, Угорщини, України, Франції та Хорватії. Україна була представлена шістьма доповідачами, серед них: проф. Воробйова О.П., Київський державний лінгвістичний університет, проф. Левицький А.Е., Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка, проф. Яхонтова Т.В., Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент Булатецька Л.І., Волинський державний університет імені Лесі Українки та інші. В центрі уваги учасників та гостей конференції, безперечно, знаходились запрошені ключові доповідачі, видатні американські вчені-когнітологи – проф. Рональд Ленекер (Каліфорнійський університет, Сан Дієго), засновник когнітивної граматики, та проф. Лора А. Йанда (Університет Північної Кароліни, Чейпл Хілл), когнітолог-славіст, а також проф. Гюнтер Радден (Гамбурзький університет, Німеччина), фахівець з когнітивної граматики, та проф. Золтан Кьовечеш (Будапештський університет імені Еьотвьоса Лоранда, Угорщина), який працює у галузі концептуальної метафори.

Програма конференції передбачала, що протягом трьох перших днів буде прочитано 9 пленарних доповідей, а в останній день дві пленарні доповіді, зміст яких відбивав, перш за все, новітні досягнення когнітивної граматики різних мов, включаючи екзотичні мови, когнітивні аспекти конструктивної граматики, що продовжує традиції Ч.Філлмора та розвиває ідеї П.Кейя й А.Гольдберг, нові здобутки у розвитку теорії концептуальної метафори та метонімії (СММТ), когнітивний ракурс функціональної лексикології та вивчення полісемії. Завершувалась конференція доповіддю проф. Кравченка О.В. (Іркутська державна економічна академія та Іркутський державний лінгвістичний університет, Росія), яка торкалась методологічних проблем когнітивної лінгвістики, та Круглим Столом з питань сучасного стану когнітивної лінгвістики, переважна частина учасників якого стояла у витоків когнітивної лінгвістики як такої.

Конференція розпочалась пленарною доповіддю *Томаша Кшежовського* (Варшавський університет, Польща) “*Від мети до джерела: перетворення метафор у реальність*”, яку було присвячено проблемі так званої “помилки у напрямку” (directional fallacy) у процесі метафоризації на концептуальному рівні, коли замість проектування (мапування) конкретної, заснованої на емпіричному (тілесному) досвіді царини джерела (source-domain) концептуальної метафори (тобто власне образу) на більш абстрактну царину мети (target-domain) – концептуальний референт - спостерігається зворотній напрямок проектування. Розвиваючи ідеї Джорджа Лакоффа та Жілія Фоконньє, які стосуються порушень принципу інваріантності, що задає напрямок мапування у мовних виявах концептуальних метафор, доповідач розглянув механізм “помилки у напрямку” на перетині різних семіотичних систем, а саме, у взаємодії аргументативного мовленнєвого дискурсу,

що базується на концептуальній метафорі СПІР Є ВІЙНА, та візуально-дійового кінематографічного дискурсу (було продемонстровано відповідні фрагменти польського художнього фільму “Пан Тадеуш”), де ця метафора, вірніше зворотній перехід від юридичного спору до бійки й далі до справжньої війни, стає частиною реальності. На цьому та інших прикладах (казки, байки, мультиплікаційні фільми, художні твори, зокрема “Метаморфоза” Кафки, тощо) було показано, що границі між вербально (концептуально) вираженою цариною мети та невербально (фізично) втіленою цариною джерела розмиваються. Це є, на думку проф. Кшежовського, ще одним доказом доцільності інтегрованого опису вербальної та невербальної поведінки, зважаючи на висловлену в свій час Кеннетом Пайком ідею про мову як певну фазу людської діяльності.

Зміст пленарної доповіді *Золтана Кьовечеша* (Будапештський університет імені Еьотвьоса Лоранда, Угорщина) “*Мова, емоція, мислення*” базувався на традиційній для цього вченого проблематиці – концептуальних механізмах втілення, через набір концептуальних метафор та метонімій (наприклад, ЗЛІСТЬ Є ГАРЯЧА РІДИНА В КОНТЕЙНЕРІ – *She is boiling with anger*, або ПІДВИЩЕННЯ ТЕМПЕРАТУРИ ВКАЗУЄ НА ЛЮБОВ – *I felt hot all over when I saw her*), системи людських емоцій в англійській наївній картині світу. Відповідаючи на критику своєї теорії емотивних концептів, якій, на думку опонентів, бракувало узагальнюючого принципу, доповідач запропонував розглядати систему емотивних концептів як вияв домінуючої метафори ЕМОЦІЇ Є (ВНУТРІШНІ / ЗОВНІШНІ) ФІЗИЧНІ СИЛИ, де діють закони силової динаміки (за Леонардом Талмі) й відбувається взаємодія між агоністом (об’єктом впливу) – людиною та антагоністом (суб’єктом впливу) – власне емоцією, наприклад, *He was seized by emotion*. Проф. Кьовечеш намагався також довести, що три концептуальні підсистеми – емотивних концептів, концептів моралі та раціональних концептів – в англійській наївній картині світу регулюються законами однієї царини джерела – ФІЗИЧНА СИЛА, розрізняючись конфігураціями взаємодії суб’єкту та об’єкту силового впливу.

В центрі уваги пленарної доповіді *Гюнтера Раддена* (Гамбурзький університет, Німеччина) “*Концептуальний вплив англійського продовженого способу дії*” була одна із тез когнітивної граматики Рональда Ленекера про те, що прогресив в англійській мові може розглядатися як відповідник мисленневої структури (construal), яка базується на понятті обсягу. На відміну від холістичної структури із зовнішнім ракурсом огляду, що є характерною для непродовженого способу дії, концептуальна структура прогресиву накладає на граничний, завершений процес обмеження з боку безпосереднього спостереження у часі, що призводить до розширення границь дії та зняття ефекту її завершеності, а також звужує ракурс до часткового й внутрішнього. Такий вплив й складає прототипове категоріальне значення прогресиву як граматичного явища. Більш детальний аналіз показує, що не всі випадки вживання прогресиву вкладаються у межі прототипового значення й залежать від типу референтної ситуації, її фазовості, продовженості та цілепокладання. На виході це дає розмежування цілеспрямованої результативної діяльності (accomplishments), нецілеспрямованої діяльності (activities), цілеспрямованих результативних подій (achievements), нецілеспрямованих подій (acts) та станів (states). У кожній із зазначених ситуацій прототипове значення прогресиву буде варіювати в залежності від імплікацій, які виникають. Наприклад, можна сказати *The guests are arriving* або *The Queen is arriving* (у значенні “королівський двір”), але не можна сказати **Uncle Joe is arriving*, бо в цій ситуації продовжений спосіб дії імплікує множинність та розосередженість учасників події.

Пленарну доповідь *Романа Калиша* (Гданський університет, Польща) “*Конструкційна граMATика та її польський предок*” було присвячено пошуку генетичних взаємозв’язків між теорією реляційного значення синтаксичних структур Зенона Клеменевича (1959 р.) та американською конструкційною граMATикою, чії підвалини були закладені у 1988 р. Чарльзом

Філлмором й розвинені Полем Кейем та Адель Гольдберг і яка перегукується з відомою нам теорію семантичного синтаксису, де на перший план виходить відносно незалежна від лексики семантика синтаксичних конструкцій.

Олександр Шведек (Торунський університет імені Миколи Коперніка, Польща) у своїй пленарній доповіді “*Відчуття, сприйняття й метафори (ОБ’ЄКТІВ та ОБ’ЄКТИВІЗАЦІЇ)*” знову привернув увагу учасників конференції до проблематики концептуальної метафори, й зокрема до важливості для онтологічної метафоризації концепту ОБ’ЄКТ, який, на відміну від концепту КОНТЕЙНЕР, був когнітологами незаслужено забутий. Особливий наголос у доповіді було зроблено на концептуальному відбитті тактильного аспекту нашого емпіричного знайомства з об’єктами та розмежуванні успадкованих вивідних знань й спорадично набутих знань про об’єкти.

Пленарна доповідь *Каміли Туревич* (Познанський університет імені Адама Міцкевича, Калишський інститут гуманітарних наук та освіти, Лодзький університет, Польща) “*Навчання граматики через метафори (на прикладі англійських модальних дієслів)*” мала переважно прикладний характер й задала напрямок, який був розвинений далі у низці секційних доповідей, напрямок, зорієнтований на когнітивні аспекти так званої педагогічної граматики, тобто граматики, що навчає, як найбільш ефективно навчати граматики, зокрема граматики іноземної мови. Відштовхуючись від ключових понять когнітивної граматики проф. Ленекара, перш за все поняття профілювання як різновиду концептуального висвітлення, К.Туревич окреслила спектр різноманітних можливостей застосування апарату когнітивної граматики для роз’яснення типових граматичних явищ у нетиповому ракурсі, а саме, через розкриття концептуально-досвідного змісту граматичних категорій англійської мови. Так, наприклад, розрізнення злічуваних та незлічуваних іменників подається через емпіричні спостереження: половина стільця – це вже не стілець, а купки паперу можна ділити й ділити, папір залишається папером. Іншими словами, злічуваність асоціюється із цілісністю об’єкта, що для незлічуваності є нерелевантним. Використовуючи метафору “замку” як будівлі, відстань до якої пов’язується із обсягом значення та ступенем вірогідності англійських модальних дієслів, доповідачка запропонувала дохідливу схему пояснення системи таких дієслів, яка базується на динаміці модальної семантики.

Детальному аналізу когнітивних стратегій, що діють у системі відмінків російської, чеської та польської мов, було присвячено пленарну доповідь *Лори А. Йанди* (Університет Північної Кароліни, Чейпл Хілл, США) “*Концептуальні системи, що конкурують*”. У цій доповіді особливо підкреслювалось, що навіть близькоспоріднені мови з однаковим набором відмінків (6 відмінків із 15-ма відмінками значень) демонструють суттєву різницю у їх вживанні, що пояснюється тим, відбір яких логічних альтернатив концептуалізується у тій чи іншій мові. Значна кількість системних розходжень генерується семантичним полем часу, що не дивно, тому що ми не маємо безпосереднього фізичного досвіду часу, який розуміється та інтерпретується виключно метафорично. Це відкриває широкий спектр можливостей у використанні різних синтаксичних засобів для висвітлення у різних мовах різних паралелей між часом та простором.

Проблематику відмінків було продовжено у пленарній доповіді *Ельжбети Табаковської* (Ягелонський університет, Краків, Польща) “*Яким знаряддям є польський орудний відмінок?*”, де наголошувалось, що під впливом когнітивної лінгвістики жоден з відмінків не розглядається більше як семантично порожній. Було запропоновано детальний зіставний аналіз польських іменників як частини складного іменного присудка у називному та орудному відмінках. Доповідачка дійшла висновку, що основне концептуально-семантичне розходження між ними - це розходження між інструментом чи засобом досягнення мети (орудний відмінок) та встановленням мисленневої присутності об’єкта (називний відмінок).

Всіма очікуваним був пленарний виступ *Рональда Ленекара* (Каліфорнійський університет, Сан Дієго, США) “*Теорія, метод та опис у когнітивній граматиці: досвід аналізу*”, який містив

стислий виклад вихідних положень авторської концепції та зразок концептуального аналізу висловлювань, що втілюють концепт окреслення ситуації, у якій відбувається дія (так званого глобального сеттінгу, *global setting*), та її учасників, проведеного на матеріалі англійської та микстекської мов. Проф. Ленекер нагадав, що когнітивна лінгвістика й когнітивна граматики є “когнітивними” у тому смислі, що вони розглядають мову як таку, що спирається на більш фундаментальні системи та здібності (наприклад, сприйняття, увага, категоризація), від яких мова не може бути відірвана і які накладають на неї певні обмеження. Базовою мовною структурою є *символічна структура* як поєднання форми (фонологічної структури) та значення (концептуалізації у найширшому розумінні). Лексика, морфологія та синтаксис складаються із різноманітних поєднань символічних структур; відповідно, всі об’єкти граматичного опису мають те чи інше значення (іноді досить абстрактне). Значення виразу є функція від того, який концептуальний зміст він активує (*evokes*), та від того, як структуровано цей зміст. Концептуальна структура (*construal*) відбиває нашу здібність сприймати та описувати одну й ту саму ситуацію по-різному (наприклад, у термінах перспективи, виділеності та ступеня конкретизації). На тлі так званої *концептуальної бази* як основи значення той чи інший вираз *профілює* (тобто вказує на, *refers to*) конкретну підструктуру. Наприклад, в межах концептуальної бази “сім’я” може бути профільована чоловіча стать (тоді маємо поняття “чоловік”) або жіноча стать (тоді маємо поняття “дружина”).

Метонімія розглядається як зсув у профілі, тобто вона виникає тоді, коли вираз, який звичайно профілює одну сутність, вживається для профілювання іншої сутності у межах тієї самої концептуальної бази. Граматичні класи визначаються характером профілю (профілюються речі або відношення), що позначається граматичними маркерами. Іменник профілює предмет, дієслово – процес як відношення, чий перебіг у часі подається як висвітлений, прикметники та прийменники профілюють непроцесуальні відношення. У профілюванні відношень по-різному висвітлюються учасники події. Головний учасник називається *траєкторією* (*trajector*) та складає первинний фокус (фігуру) профільованих відношень. Часто висвітлюється й інший учасник полії, тоді він називається *орієнтиром* (*landmark*) та складає вторинний фокус цих відношень. Порівняйте, наприклад, прислівники “перед” (де траєкторією є попередня подія, а орієнтиром наступна) та “після” (де фокуси поміняні місцями). Порівняйте також, підмет як траєкторію та додаток як орієнтир.

Граматичні структури представлені у запропонованому аналізі *конструкційними схемами*, які регулюють створення нових виразів відповідно до набору *концептуальних архетипів*, таких як фізичний об’єкт, рух об’єкту у просторі, тіло людини тощо. Серед цих архетипів є й глобальний сеттінг, що включає учасників, місце їхнього розташування (*location*) та взаємодію один з одним, які можуть по-різному профілюватися. Порівняйте, наприклад: *На кухні* (профільовано глобальний сеттінг, що вказує на *сферу пошуку* – *search domain*) *Джеск розповів Джил про свої проблеми; Я побачив Джека на кухні* (профільовано розташування); *Джил фарбує кухню* (профільовано учасника). Використовуючи складну систему малюнків-схем, які проф. Ленекер називає евристичними діаграмами із позначками (*notations*), доповідач докладно аналізує англійські та микстекські локативні вирази й доходить висновку, що мови можуть варіювати безкінечно, по суті залишаючись подібними й розрізняючись лише тим, що в них висвітлюється.

В останній день конференції відбулося два паралельних пленарних виступи – *Барбари Левандовської-Томашич* (Лодзький університет, Польща) на тему “*Полісемія: методологія дослідження та механізми*” та *Олександра Кравченка* (Іркутська державна економічна академія, Іркутський державний лінгвістичний університет, Росія) на тему “*Когнітивна лінгвістика як методологічна парадигма*”.

Перша доповідь розвивала концепцію проф. Ленекера й була спрямована на розкриття когнітивних механізмів полісемії з урахуванням ролі виділеності (salience), концептуальної структури (construal), профілювання й укорінення (entrenchment). В залежності від типу та кількості задіяних концептуальних сфер (domains) було побудовано типологію полісемії: полісемантичні розширення в межах однієї концептосфери (алосемія, метонімія та антонімічна полісемія) та метафоричні й неметафоричні полісемантичні розширення в межах декількох концептосфер, які можуть утворювати складні інтеграції – бленди (blends), що зустрічаються, перш за все, у мові художньої літератури та дозволяють множинність своєї інтерпретації.

Пленарна доповідь проф. Кравченка О.В. охоплювала надзвичайно широкий спектр проблем когнітивної лінгвістики як науки, де поєднуються когнітивна граматика, когнітивна семантика, когнітивна прагматика тощо. Пафос виступу зводився до необхідності притримуватись цілісного підходу у вивченні мови, зосереджуючись при цьому на трьох основних напрямках дослідження: мова й мислення (знання та свідомість); знання та ментальні структури (категоризація та концептуалізація); інформація й знак (семіотична проблема значення). Цілісний підхід, на думку доповідача, який розвиває ідеї американського вченого У. Матурани, забезпечується розумінням мови як природного біологічного явища, продукту когніції як біологічної функції живого організму у його взаємодії з оточуючим середовищем та пристосування до нього з метою виживання та репродукції. Мова, таким чином, постає не як система у структуралістському розумінні, а як природна екосфера, невіддільна від інших немовних сфер людського існування. Граматика, відповідно, трактується як система структур категоризації когнітивного досвіду. Прагматика виступає як база семантики, тому що значення не можна вивчати без урахування механізмів обробки даних та принципів концептуальної категоризації, яка є переважно досвідною. Зважаючи на те, що все, що говориться, говориться з позиції спостерігача, головним у концептуалізації є сенсорна інформація, феноменологічна (безпосередня, індивідуальна) та структурна (опосередкована досвідом, соціально укорінена). Іншими словами, ми говоримо про те, що спостерігаємо, й про те, що знаємо. Проф. Кравченко визначає завдання когнітивної лінгвістики як вивчення природи мови та її функціонування у ролі засобу забезпечення домінування людини як біологічного виду. Когнітивна лінгвістика стає, таким чином, біологічно орієнтованою емпіричною наукою.

Секційні доповіді групувалися навколо проблематики, що її було піднято у пленарних доповідях, й були умовно об'єднані у такі напрями: когнітивна граматика, когнітивна семантика, концептуальна метафора та метонімія й схеми образів (image schemas), педагогічна граматики у когнітивному ракурсі, нейролінгвістика та нейропсихологія з позицій когнітивізму, невербальні аспекти комунікації, когнітивна поетика, когнітивна прагматика, концептуальний аналіз дискурсу та когнітивна фонологія.

Найбільш цікавими мені здалися доповіді: *Адама Глаца* (Люблінський університет імені Марії Кюрі-Склодовської, Польща) “*Вибір мовців: погляд на речі з різних перспектив*”, де для аналізу англійських підрядних речень із сполучником *whenever* та вживання означеного й нульового артиклів із власними іменами успішно застосовувались положення теорії перспектив (*vantage theory*) американського психолога Роберта МакЛорі з особливим наголосом на так званому ефектові прожектора (*spotlight effect*) як засобу вибіркового фокусування уваги в межах домінантної перспективи (більша увага до подібностей, крупний план, фокус на внутрішній однорідності предмету чи явища) або віддаляючої (*recessive*) перспективи (більш дистанційований погляд, фокусування уваги на межах предмету чи явища та їхній відокремленості від оточення) (детальніше про теорію перспектив див. огляд Шостої конференції з проблем когнітивної лінгвістики, підготовлений проф. Жаботинською С.А., – Вісник КДЛУ. Сер. Філологія, 1999, Т.2, №2, с. 261); *Сільвії Дцерен-Гловацької* (Лодзький університет, Польща) “*Іконічність у ‘Discworld’*”

Террі Пречетта”, де розглядалися випадки художнього обігравання мовленнєвих форм, що імітують значення, в творах англійського письменника Террі Пречетта, який стрімко набуває популярності із своєю серією книжок у стилі фентезі; *Віктора Пскіта* (Лодзький університет, Польща) “*Теорія прототипів та культурологічні розбіжності у категоризації кольорів в англійській, польській і шведській мовах*”; *Клаудії Венгорек-Долецької* (Люблінський університет імені Марії Кюрі-Склодовської, Польща) “*Схема непогодження (Discordant schema). Інтерпретація іронії*”, де іронія аналізувалась у термінах концептуально інтегрованих ментальних просторів; *Жана-Ремі Ляпера* (Тулузький університет, Франція) “*Грамматика уяви (Imaginative grammar)*”, у якій було представлено результати проекту Hachette 2000, спрямованого на розробку підручників з граматики англійської мови (“*Spring*”) для французьких школярів, що її було побудовано на базових принципах когнітивної лінгвістики – орієнтації на концептуалізацію втіленого розуміння (embodied understanding) як основи граматичного значення та проведенні когнітивних “археологічних розвідок” з метою реконструкції схем образів (image schemas – Марк Джонсон, Марк Тернер та інші.) та дій (action schemas – Бернд Хайн), що стоять за звичними граматичними концептами. Підручник включає так звані граматичні оповідання, які залучають увагу школярів через опору на персоніфікацію, концептуальне мапування й концептуальну інтеграцію (блендінг).

Матеріали конференції у вигляді статей будуть опубліковані збірнику “*Cognitive Linguistics Today*” , який вийде під редакцією Б.Левандовської-Томашчик та К.Туревич у видавництві Peter Lang (Франкфурт-на-Майні) – серія Лодзькі мовні студії.

ВОРОБІЙОВА О.П.

Київський державний лінгвістичний університет